

Modernizm w drewnianej architekturze międzywojennej Polski

Małgorzata Rozbicka

Nowatorskie koncepcje europejskiej awangardy architektonicznej od końca pierwszej dekady XX wieku oscylowały wokół poszukiwania związków architektury z życiem i techniką. Walter Gropius już w 1909 roku pisał o uprzemysłowieniu budownictwa na drodze standaryzacji składowych elementów, o obniżeniu kosztów budowy przez produkcję masową i możliwości uzyskania „nieskończonej liczby wariantów każdego typu planu przez różne kombinacje tych samych standardowych elementów”¹.

Do zakończenia pierwszej wojny światowej modernistyczna idea kształtowania architektury XX wieku w oparciu o zasady naukowej organizacji pracy, nowe materiały i przemysłowo wytwarzane konstrukcje nie zdołała jednak wykroczyć daleko poza rozważania teoretyczne i projektowe eksperymenty. Większego znaczenia dla praktyki rozwoju budownictwa i architektury zaczęła stopniowo nabierać dopiero w obliczu potrzeb odbudowy i trudności mieszkaniowych narastających w Europie po pierwszej wojnie światowej.

Szersze upowszechnienie oferujących nową estetykę prefabrykowanych systemów konstrukcyjnych, w zastosowaniu do taniego budownictwa mieszkaniowego stanowiącego główny przedmiot zainteresowania architektonicznej awangardy, wymagało jednak odpowiednich warunków organizacyjnych i środków realizacji. Toteż, bezpośrednio po wojnie, preferowane przez modernistów, innowacyjne, potencjalnie tańsze i szybsze w budowie systemowe konstrukcje ze stali i żelbetu na większą skalę do budownictwa mieszkaniowego wdrożyła tylko zwycięska Wielka Brytania². Inne kraje europejskie – jak przykładowo pogrążone w zapaści gospodarczej, przegrane Niemcy, czy też obfitująca w drewno neutralna Szwecja³ i równie jak ona wierna tradycji

budowlanej, wyniszczona wojną i słabo uprzemysłowiona Polska – pierwsze próby standaryzacji i uprzemysłowienia budownictwa podejmowały przeważnie w oparciu o dostępne, łatwe w obróbce, tanie materiały i konstrukcje drzewne. Przed wojną, przykładowo w Niemczech, rzadko już stosowane, jednak w trudnych warunkach powojennej zapaści gospodarczej, po znormalizowaniu i inżynierskim udoskonaleniu konstrukcje te wdrażane były z poparciem zarówno rządu, jak też wielu wpływowych architektów. Wśród nich również apologetów modernizmu, jak Walter Behrendt – autor i wydawca opiniotwórczego czasopisma „Die Volkswohnung”⁴, czy też twórca Bauhasu – Walter Gropius⁵, którego pozytywny w tamtym czasie stosunek do drewnianego budulca potwierdzają nie tylko jego wypowiedzi i artykuły⁶, ale też wykorzystanie drewna do budowy w latach 1920-1921 eksperymentalnej willi dla Adolfa Sommerfelda.

Także w kultywującej budownictwo drewniane Polsce, zwiastunem nowoczesnych, fabryczno-warsztatowych metod budowlanych było uruchomienie na wiosnę 1920 roku w kilku tartakach państwowych maszynowej produkcji typowych, wieńcowych domów mieszkalnych. Z myślą o odbudowie polskiej wsi i małych miasteczek zaprojektował je około 1921 roku w swojskiej formie i w kilku wariantach Hipolit Rutkowski⁷. Z kolei na potrzeby akcji mieszkaniowej Ministerstwa Robót Publicznych w województwach

1. Cyt. za Naylor Gillian, *Bauhaus*, Warszawa 1977, s. 25.

2. Burnham Kelly, *Prefabrication of Houses*, Massachusetts Institute of Technology, 1951, s. 15-16.

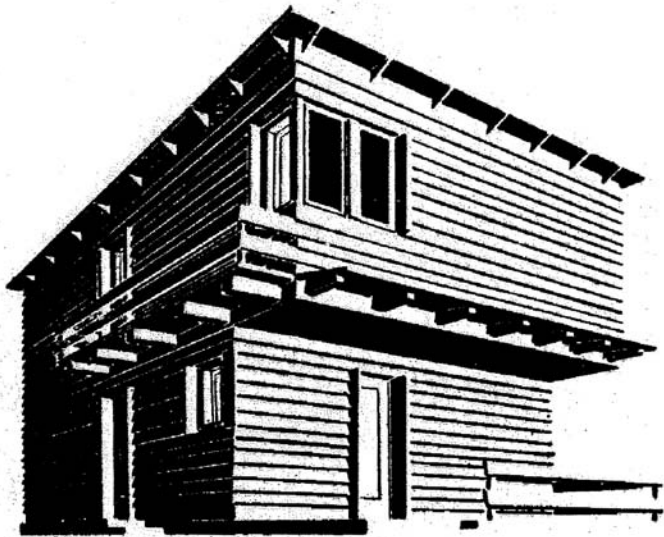
3. Por. Burnham K., *Prefabrication of Houses*, op. cit., s. 19, a także Bergdall Barry, *Home Delivery, Fabricating the Modern Dwelling*, Museum of Modern Art, New York 2008, s. 27-28.

4. Czasopismo „Die Volkswohnung” (1919-1923), w którym swoje artykuły publikowali m. in. Ernst May, Bruno Taut, Walter Gropius, Paul Schmitthenner i Mies van der Rohe, prawie w każdym numerze zamieszczało materiały na temat innowacyjnych i ekonomicznych konstrukcji drewnianych. Por. np. Behrendt W., *Der Holzhausbau*, „Die Volkswohnung”, 1919, z. 10, s. 209-210.

5. Gutschow Kai Konstanty, *Revising the Paradigm: German Modernism as the Search for National Architecture in the Writings of Walter Curt Behrendt*, Carnegie Mellon University, 1993, s. 48. Por. też Seraphin Mathias, *On the Origin of Modern Engineering* [w:] *Proceedings of the First International Congress on Construction History*, Madrid, 20th-24th January 2003, Madrid 2003, s. 1845-1854.

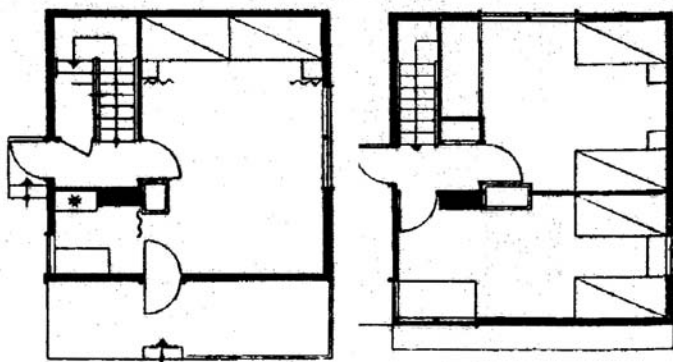
6. Np. Gropius Walter, *Neues Bauen* [w:] *Der Holzbau: Beilage zur Deutschen Bauzeitung*, 1920, nr 2, s. 5.

7. *Maszynowa produkcja chat*, „Architektura i Budownictwo” [dalej „A i B”], 1928, s. 33-37.

PARTER

PIĘTRO

1. Klementynów k/ Podkowy Leśnej. Projekt piętrowego jednorodzinne go domu drewnianego – widok perspektywiczny oraz plany parteru i piętra. Proj. B. Lachert, J. Szanajca (1926). Wg „Architektura i Budownictwo”, 1926, nr 10-11.

wschodnich, opracowano w latach 1924-1925 dwa typy takich domów, już z zastosowaniem konstrukcji szkieletowej, ścian warstwowych z materiałów zaścępczych i znormalizowanej stolarki⁸.

Nie ulega kwestii, że od około połowy lat 20. XX wieku obok szkła, to beton i stal stały się sztandarowymi materiałami nowoczesnej architektury, i że to budynki projektowane i wznoszone z ich nowatorskim zastosowaniem budziły największe emocje i zainteresowanie. Mimo to nadal wielu europejskich architektów, respektując lokalną rzeczywistość ekonomiczną i materiałową, a niekiedy również miejscową tradycję budowlaną, znając także doświadczenia amerykańskie⁹ oraz najnowsze osiągnięcia w zakresie standaryzacji i inżynierskich konstrukcji drewnianych¹⁰, równolegle podejmowało próby wdrożenia pryncypiów architektury modernistycznej w oparciu o równie jak

nowe materiały podatny do normalizacji i przetwarzania metodami fabryczno-warsztatowymi, tradycyjny budulec drzewny. W powojennych Niemczech z dużym powodzeniem stosowany już do produkcji przemysłowej standardowych budynków mieszkalnych i użyteczności publicznej w szczególności przez działające od wieku XIX w miejscowości Niesky na Łużycach zakłady drzewne firmy Christoph & Unmack AG. Firma ta co najmniej od około 1926 roku w produkowanych budynkach udanie łączyła nowoczesną technologię i drewnianą konstrukcję z formalnymi trendami architektury modernistycznej. A to głównie dzięki ścisłej współpracy z architektami, w tym między innymi z Hansem Poelzigiem, a przede wszystkim z Konradem Wachsmannem – projektantem słynnego modernistycznego drewnianego domu letniego Alberta Einsteina w Caputh (1929)¹¹ i autorem wydanej w roku 1930 książki pt. *Holzhausbau – Technik und Gestaltung*¹² – kluczowej publikacji z zakresu prefabrykacji w budownictwie drewnianym. Na początku lat 30. była ona szeroko wykorzystywana również przez polskich architektów awangardowych.

Jeszcze przed wydaniem książki Wachsmanna, mając na uwadze polskie powojenne realia ekonomiczne i siłę miejscowej tradycji materiałowej, około połowy lat 20. XX wieku do testowania przydatności drewna w tanim, funkcjonalnym budownictwie przystąpili także niektórzy młodzi polscy moderniści, związani z grupą Praesens. Byli oni świadomi postępu zachodzącego również w Polsce w dziedzinie normalizacji¹³, uprzemysłowienia i rozwoju drewnianych konstrukcji inżynierskich¹⁴. Należeli do nich w szczególności Józef Szanajca i Bohdan Lachert, którzy w 1926 roku w kilku projektach domów jednorodzinnych podjęli pionierską próbę budowlanego wykorzystania drewna już w nowym, modernistycznym, opartym na typizacji, powtarzalności i prefabrykacji, racjonalnym i szczerym materiałowo ujęciu (il. 1)¹⁵.

Ta sama spółka autorska, tworząc w roku 1929 pseudo-żelbetową architekturę pawilonu Centro-cementu, uznaną *nota bene* za jeden z odważniejszych na Państwowej Wystawie Krajowej w Poznaniu modernistycznych eksperymentów¹⁶, wykazała że użyta do jego budowy konstrukcja drewniana poza łatwością prefabrykacji, montażu i demontażu oraz lekkością i ekonomiczną atrakcyjnością posiada też równy konstrukcjom żelbetowym potencjał architektoniczny.

W Polsce, gdzie w popularnym budownictwie konstrukcje drzewne, co najmniej do początku lat 30. XX wieku, obok ceglanych, uchodziły za najważniejsze¹⁷, w polityce rządu problem ich racjonalnego

8. Więcej na temat fabrycznej produkcji drewnianych domów mieszkalnych w latach 20. XX w. w Polsce m.in. Sokołowski Witold, *Powojenna eksploatacja lasów i odbudowa w państwie Polskim*, Kraków 1920, s. 12-14 oraz Rozbicka Małgorzata, *Małe mieszkanie z ogrodem w tle teorii i praktyce popularnego budownictwa mieszkaniowego w międzywojennej Polsce*, Warszawa 2007, s. 69, 72-73, 240, 243.

9. Por. m.in. Wachsmann Konrad, *Building the Wooden House. Technique and Design*, Basel-Boston-Berlin, 1995, s. 14-19 (1 wyd. Berlin, 1930).

10. Por. Seraphin M., *On the Origin of Modern Timber Engineering*, op. cit., s. 1845-1854 i Bryła Stefan, *Budownictwo w Polsce 1918-1928*, Warszawa 1929, s. 31-32.

11. Grüning Christa & Michael, *Konrad Wachsmann: Albert Einstein's Architect – Pioneer of Architectural Engineering* [w:] Wachsmann K., *Building...*, op. cit., s. 10-12.

12. Wachsmann K., *Holzhausbau – Technik und Gestaltung*, Ernst Wassmuth Verlag AG, Berlin 1930.

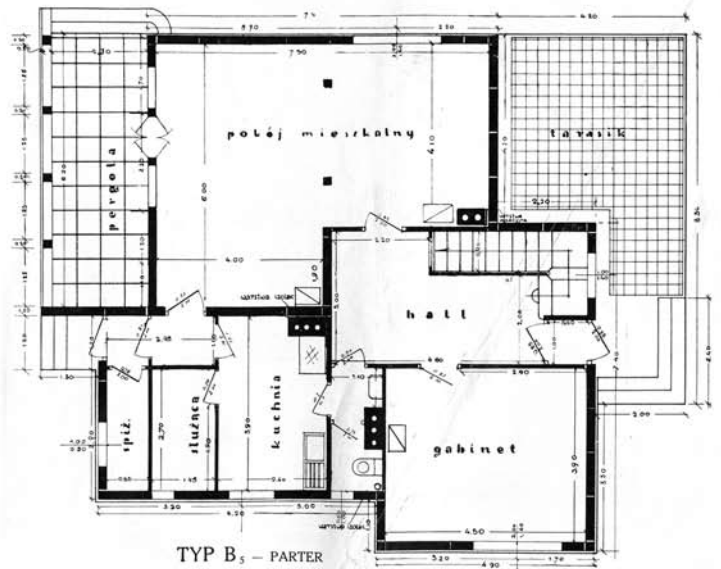
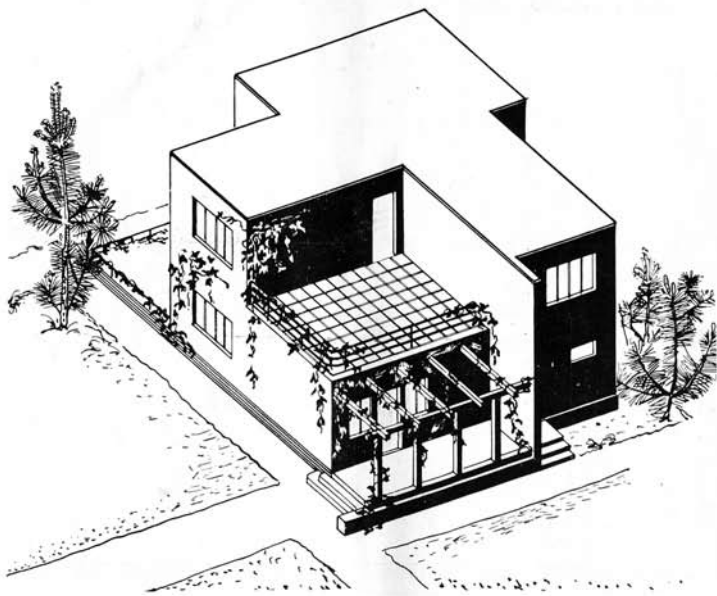
13. Por. *Materiały do projektu ustawy mieszkaniowej*, Warszawa 1930, s. 48-51.

14. Por. Seraphin M., *On the Origin...*, op. cit., s. 1845-1854 i Bryła S., *Budownictwo...*, op. cit., s. 31-32.

15. Por. m.in. *Nowe typy domów drewnianych*, „A i B”, 1926, nr 10-11, s. 55-57 i „A i B”, 1926, nr 6, s. 34 oraz „Kwartalnik Modernistów Praesens”, 1926, nr 1, s. 27;

16. Por. m.in. Woźnicki Stanisław, *Zabudowa terenów Powszechnej Wystawy Krajowej w Poznaniu*, „A i B”, 1929, nr 1, s. 22.

17. Por. *Materiały do projektu ustawy mieszkaniowej*, op. cit., s. 48.

2. Prefabrykowany dom drewniany typu B5 Wytwórni Domów Gotowych WY-GO-DA – widok perspektywiczny i plan parteru. Wg Pierwsza Wytwórnia Domów Gotowych, Zarząd Dóbr oraz Zakładów Przemysłowych Dr Stanisława Hofmokla Zarzecze k/ Niska, [ok. 1930].

wykorzystania do realizacji współczesnych zadań budownictwa w oparciu o podstawowe założenia modernizmu na powrót szerzej zaistniał w roku 1930 w kontekście poszukiwania sposobów na ożywienie pograżającej się w kryzysie gospodarki¹⁸.

W rządowej akcji „taniej rozbudowy okolic miast”, która ostatecznie została zainicjowana w 1931 roku, w pierwszym rządzie skoncentrowano się na promocji małych domów mieszkalnych o lekkich konstrukcjach, seryjnie prefabrykowanych z tanich asortymentów drewna¹⁹. Celem ich rozpropagowania uruchomiono preferencyjny system rzeczowych i pieniężnych kontyngentów²⁰ oraz szeroko zakrojoną kampanię informacyjno-propagandową, w której obok czynników rządowych oraz wielu wiodących inżynierów i architektów, a także fachowej prasy na czele z czasopismem „Dom-Osiedle-Mieszkanie”, szczególnie ważną rolę odegrało Polskie Towarzystwo Reformy Mieszkaniowej. Towarzystwo to stało się organizatorem otwartej jesienią 1932 roku na warszawskich Bielanach wystawy budowlanej „Tani dom własny”, mającej stanowić zaczątek „wzorowego osiedla podmiejskich domów drewnianych”.

Wprowadzone w 1932 roku upusty podatkowe i ułatwienia administracyjne oraz szeroka prezentacja w publikacjach książkowych i prasie fachowej zagranicznych i krajowych projektów odpowiadających „potrzebom konstrukcyjnego ujęcia domu mieszkalnego dla współczesnego człowieka”²¹, przyniosły już w 1932 r., poza zwrotem ku modernizmowi w budownictwie drewnianym, wymierny w skali kraju efekt.

Była nim realizacja jednorodzinnych domów z drewna o łącznej wartości 6 516 000 złotych, w tym kilku większych zespołów o stypizowanej zabudowie²². Akcja wsparta została przez uruchomienie rodzimej produkcji systemowych domów drewnianych, między innymi przez Zakłady Drzewne Lasów Państwowych²³ i firmę Stanisława Hofmokla „WY-GO-DA”, która od około 1929 roku prężnie działała w oparciu o własne projekty (il. 2)²⁴ i patentowe rozwiązania materiałowo-konstrukcyjne²⁵.

Około roku 1932, tylko na przedmieściach Warszawy i w jej najbliższych okolicach, podjęto budowę co najmniej czterech tego typu osiedli mieszkaniowych. Spółdzielnia Związku Zawodowego Pracowników Kolejowych RP, zrealizowała na Bielanach Osiedle „Związkowiec”, złożone z zaprojektowanych przez Romualda Millera, typowych piętrowych domów drewnianych. Jako wstępny etap budowy większego pracowniczego zespołu mieszkaniowego w podwarszawskich Babicach powstało z wykorzystaniem pięciu typów domów drewnianych przewidzianych do planowej rozbudowy tzw. Pierwsze Osiedle Łączności²⁶. Budowę dwóch osiedli w rejonie Warszawy: Jabłonna-Bukowiec i Anin-Wawer (il. 3) podjęły z kolei prywatne firmy parcelacyjne, oferując nabywcom działek nie tylko specjalnie wykonane typowe projekty domów o zuniifikowanej, drewnianej konstrukcji „słupowo-balowej” (w Jabłonie-Bukowcu autorstwa L. Tarasiewicza, w Aninie J. Wolińskiego), ale i nisko skalkulowane usługi budowlano-montażowe²⁷.

18. Por. Protokół ankiety z dnia 15 marca 1930 r. w sprawie budowy najtańszego domu o małych mieszkaniach, [w:] Materiały do projektu ustawy mieszkaniowej, op. cit., s. 60-81, a także np. Nowa fala budownictwa drewnianego, „A i B”, 1931, nr 7, s. 277-279; Stefanowicz J., Budownictwo drzewne w świetle dzisiejszej techniki i Hempel S., Domy drewniane, „Dom-Osiedle-Mieszkanie” [dalej „DOM”], 1931, nr 10, s. 4-10.

19. Por. Weber Jan, Budownictwo drewniane, „DOM”, 1931, nr 10, s. 2 i Stefanowicz J., Budownictwo drzewne..., op. cit., s. 6-11.

20. Por. m. in. Próba uruchomienia budownictwa drewnianego, „A i B”, 1932, nr 5, s. 162 i Buduj. Poradnik dla budujących dom własny, Warszawa 1933, s. 74, 96-100.

21. Miller Romuald, Referat o stronie konstrukcyjnej domków jednorodzinnych na wystawie „Tani dom własny” w Warszawie, „A i B”, 1933, nr 2, s. 48.

22. Por. Luft Izidor, Ruch budowlany w sezonie 1932 i przewidywania na rok 1933, „Przegląd Budowlany”, 1933, z. 2, s. 37-43; a także Rozbicka M., Małe mieszkanie..., op. cit., s. 295-302.

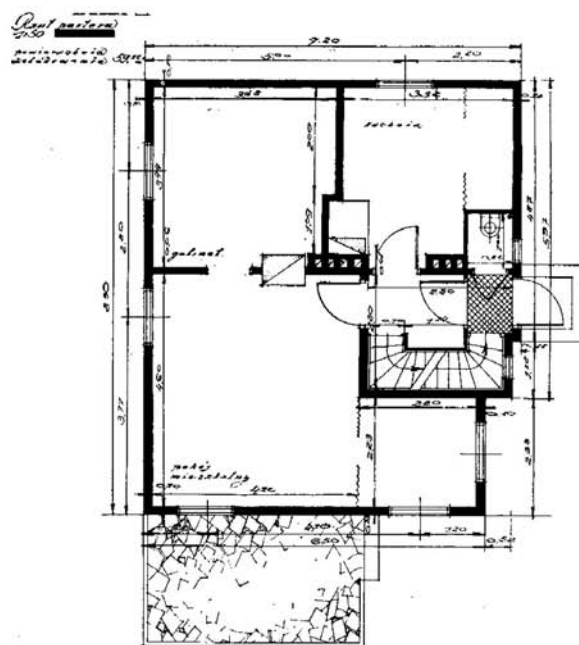
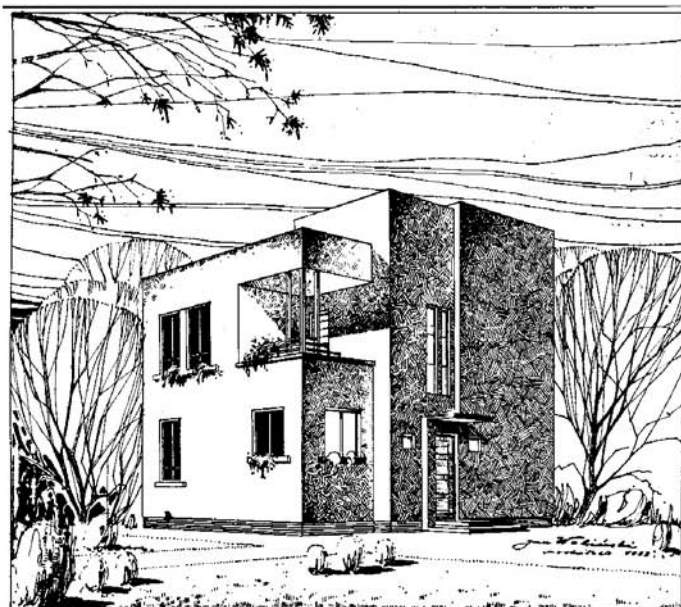
23. Por. Katalog pt. Typy drewnianych domów mieszkalnych, wyd. Dyrekcja Naczelna Lasów Państwowych, ok. 1930.

24. Por. Katalog wyrobów pt. Pierwsza wytwórnia gotowych domów WY-GO-DA, wyd. Zarząd Dóbr oraz Zakładów Przemysłowych Dr Stanisława Hofmokla Zarzecze koło Niska (Małopolska), ok. 1932.

25. Por. Hofmokl Stanisław, Ściana drewnianego domu składanego, Patent Rzeczypospolitej Polskiej udzielony 3 marca 1930 r.

26. Por. Rozbicka M., Osiedle Boernerowo w Warszawie – dzieje budowy, stan zachowania, sugestie w zakresie ochrony konserwatorskiej, „Ochrona Zabytków”, 2002, nr 3, s. 280-281.

27. Więcej na ten temat w: Rozbicka M., Małe mieszkanie..., op. cit., s. 324-333.

3. Anin-Wawer. Projekt drewnianego domu jednorodzinnego typu 4T - widok perspektywiczny i plan parteru. Proj. J. Woliński (1933). Własny dom pod Warszawą (ulotka reklamowa osiedla Anin-Wawer), b.d.

Za sprawą Spółki Akcyjnej Towarzystwo Budowy Osiedli w Gdyni w roku 1932 tanie, funkcjonalne, jednorodzinne drewniane domki, w kilku typach zaistniały też w zabudowie gdyńskiego osiedla Witomino, a potem również dzielnicy Działki Leśne²⁸.

Budulec drewniany znalazł również zastosowanie w stypizowanym, skrajnie funkcjonalnym, jednorodzinym budownictwie socjalnym, od 1933 roku rozwijanym z finansowym wsparciem władz municypalnych przez Związek Towarzystw Ogródków Działkowych RP (np. Poznań-Naramowice, proj. M. Spychalski, 1933-1936)²⁹, a potem, już w oparciu o państwowe kredyty przez utworzone w 1934 roku Towarzystwo Osiedli Robotniczych.

W trudnych warunkach kryzysu nawet spółka „Jurata”, która od 1928 roku na terenach wydzielonych na Helu od Lasów Państwowych tworzyła zręby urbanistyki i architektury nowej miejscowości letniskowej o „europejskim standardzie”³⁰, zdecydowała się na wykorzystanie drewna do realizacji serii dwóch typów luksusowo urządzonych, funkcjonalnych, parterowych bungalowów/willi (proj. Roman Sigalin, ok. 1930)³¹.

Z początkiem lat 30. również w zabudowie wielu osiedli mieszkaniowych i miejscowości letniskowych, jak przykładowo Rybienko, czy też Miasto-Las Kolumna, coraz częściej zaczęły się pojawiać indywidualnie projektowane w duchu modernizmu, całoroczne i sezonowe drewniane domy/wille. Z drewna został wzniesiony nawet modernistyczny, luksusowo urządzony dom letni Prezydenta RP w Juracie.

W warunkach kryzysu gospodarczego, drewno jako materiał budowlany w Polsce najtańszy i łatwo

dostępny, dający możliwość szybkiej, w razie potrzeby etapowej realizacji, w roku 1931 zostało formalnie zaakceptowane do szerokiego stosowania również w nowoczesnym budownictwie szkolnym³². Co już w roku 1932 znalazło swoje odzwierciedlenie w czwartym tomie ministerialnego *Katalogu budynków szkół powszechnych*, w całości poświęconego typowym projektom drewnianych budynków szkolnych³³.

Opublikowane w 1932, a potem również 1937 roku³⁴ projekty standardowych drewnianych szkół powszechnych, utrzymane w większości w konwencji stylowej szczerego materiałowemu funkcjonalizmu, zgodnie z intencją ministerstwa, były w latach 30. wykorzystywane głównie do budowy szkół na obszarach wiejskich. Szkoły drewniane przewidziane do realizacji w większych miejscowościach na bazie wytycznych ministerstwa na ogół były projektowane indywidualnie. *Nota bene* często z zapożyczeniem formy i sposobu wykończenia z modernistycznej architektury murywanej – jak w przypadku piętrowej siedmioklasowej szkoły wzniesionej w tzw. amerykańskim systemie konstrukcji „deskowej” (il. 4) w Brześciu nad Bugiem (proj. W. Garnysz, 1933)³⁵, czy też budynku szkoły powszechnej, który około 1935 roku powstał na Wołyńniu we wzorowo urządzonej przykopalnianej osadzie Janowa Dolina (zapewne wg proj. A. Kodelskiego lub K. Rozwadowskiego)³⁶.

W czasach kryzysu drewniany budulec znalazł się też w orbicie zainteresowania Głównego Związku Straży Pożarnych RP, który chcąc zracjonalizować dzia-

28. Por. Sołtysik Maria, *Gdynia miasto dwudziestolecia międzywojennego. Urbanistyka i architektura*, Warszawa 1993, s. 224, 238.

29. Por. m.in. Rozbicka M., *Małe mieszkanie...*, op. cit., s. 365-370.

30. Por. Romaniak Wojciech, *Wybrane zagadnienia urbanistyki i architektury w województwie pomorskim w latach 1920-1939*, Warszawa 2005, s. 142.

31. Por. Jocek Szymon, *Jurata 1928-1939. Architecture of the Modernist Summer Resort on Hel Peninsula*, <http://www.martin-carl-adolf-boeckler-stiftung.de/Jocek-Jurata.htm>

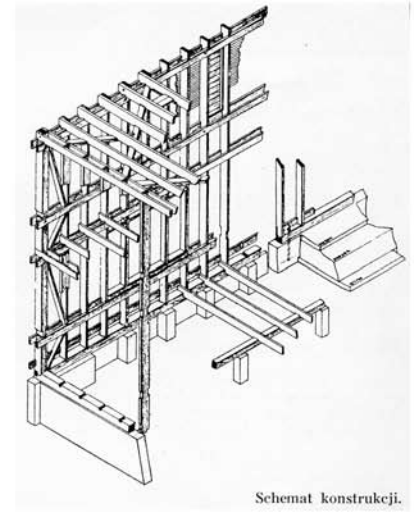
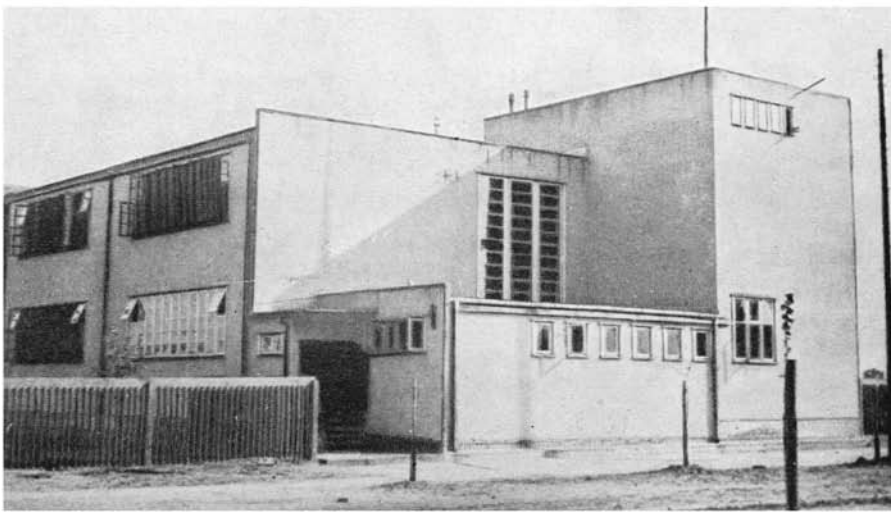
32. Por. Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w porozumieniu z Ministrami: Skarbu, Spraw Wewnętrznych i Robot Publicznych z dnia 15 maja 1931 r. w sprawie zmiany rozporządzenia z dnia 5 kwietnia 1922 r. w przedmiocie wymiarów i liczby pomieszczeń w budynkach publicznych szkół powszechnych i domach mieszkalnych dla nauczycieli, Dziennik Ustaw nr 64, poz. 524.

33. *Projekty budynków szkół powszechnych. Budynki drewniane*, z. 4, Warszawa 1932.

34. Por. *Publiczne szkoły powszechne pierwszego stopnia. Teren, budynki, sprzęty*. Warszawa 1937.

35. *Szkoła drewniana w Brześciu n.B. projektu arch. W. Garnysza*, „A i B”, 1936, nr 2, s. 62-63.

36. Por. *Wołyń – Osiedle Janowa Dolina*, Kostopol 1936 i Dunin-Karwicki Józef, *Janowa Dolina*, Łuck [1938], bns.

4. Brześć n/Bugiem. Budynek drewnianej szkoły siedmioklasowej – widok i detal konstrukcji drewnianej. Proj. W. Garnysz (1933). „Architektura i Budownictwo”, 1936, nr 2.

łańność inwestycyjną swoich jednostek terenowych w 1932 roku opublikował w formie albumu zbiorów projektów typowych strażnic. A wśród nich dwóch remiz strażackich o szkieletowej, obustronnie szalowanej konstrukcji drewnianej, na specjalne zlecenie GZSP zaprojektowanych w modernistycznej formie przez Antoniego Dygata i Henryka Oderfelda (il. 5)³⁷.

Charakterystyczne dla polskiego modernizmu początku lat 30. dążenie do wznoszenia budynków celowo, tanio i szybko, w połączeniu z niską ceną i łatwością pozyskania drewna, w mniejszych, zwłaszcza kresowych miejscowościach zaowocowało jego dość szerokim wykorzystaniem do budowy, nie tylko typowych, ale również indywidualnie projektowanych budynków użyteczności publicznej. Niebanalną formą i szczerą materiałowo estetyką modernistycznej architektury w szczególności wyróżniały się drewniane siedziby domów społecznych i ludowych (np. Dom Ludowy w Supraślu, proj. Jarosław Girin, ok. 1934; Dom Społeczny w Janowej Dolinie, zapewne proj. A. Kodelskiego lub K. Rozwadowskiego, ok. 1935). Bywało też, że modernistyczną stylistykę nadawano architekturze drewnianych budynków biurowo-administracyjnych. Nierzadko, jak w przypadku zbudowanego w Hajnówce około 1935 roku drewnianego biurowca Zakładów Drzewnych Lasów Państwowych, powielając modernistyczne formy architektury murowanej.

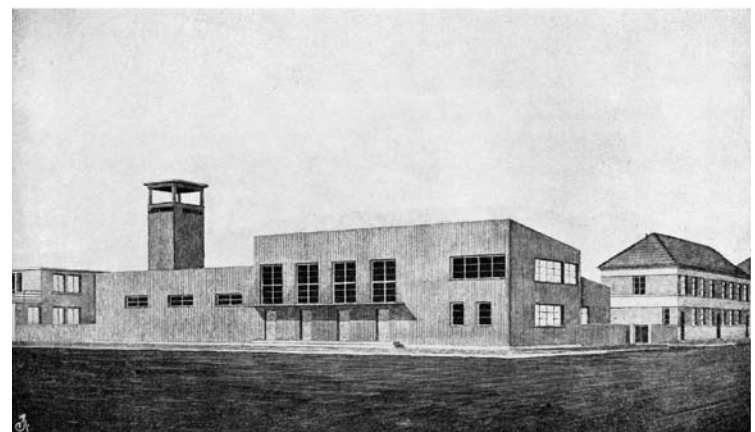
Wśród drewnianych budynków monumentalnych chyba najślabiej modernizm zaznaczył się w architekturze obiektów sakralnych. W latach 30. XX wieku były one nadal projektowane, nawet w przypadku kościołów typowych³⁸, głównie w oparciu o rodzime wzory wernakularne. Wyjątek w tym względzie, stanowiły bodaj tylko budowle, które – tak jak kaplica drewniana na podwarszawskim osiedlu Boernerowo projektu Jana Redy z ok. 1935³⁹ – były wznoszone

jako budynki tymczasowe.

Materiał i konstrukcje drewniane w ujęciu modernistycznym w pierwszej połowie lat 30. i później były szczególnie szeroko wykorzystywane w budownictwie obiektów sportowych, którego rozwój przy silnym poparciu elit politycznych II RP, uległ znacznemu przyspieszeniu zwłaszcza po utworzeniu w 1927 roku Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego, a w jego strukturach Biura Projektów i Badań Technicznych. W kryzysowych okolicznościach przed urzędem tym stawiano rozległe zadania budowlano-architektoniczne, wymagając by rozwiązywał je w sposób technicznie i formalnie nowoczesny, a zarazem ściśle dostosowany do lokalnych możliwości finansowych, potrzeb i warunków materiałowych⁴⁰.

40. Nowakowski Tadeusz, *Geneza budownictwa sportowego w Polsce*, „A i B”, 1933, nr 10-12, s. 353-354.

5. Projekt drewnianej strażnicy strażackiej typu VIII – rysunek perspektywiczny oraz plany przyziemia i piętra. Proj. Henryk Oderfeld (1932). Wg Album strażnic, 1932.

37. Por. *Strażnica Typ V i VIII* [w:] *Album strażnic*, Warszawa 1932, bns.

38. Projekty typowych kościołów drewnianych formalnie nawiązujących do wzorów wernakularnych wykonał w latach 30. XX wieku Zdzisław Mączyński. Por. Szmitkowska Agata, *Zdzisław Mączyński (1878-1961) – sylwetka architekta*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 2010, nr 4, s. 120.

39. Do nielicznych przykładów modernistycznych kościołów drewnianych należy kościół zrealizowany w latach 30. XX wieku w Rokicie na Polesiu Wołyńskim, por. Rychkov Petro, *Architektura sakralna międzywojennego Wołynia: tradycja a współczesność* [w:] *Architektura pierwszej połowy XX wieku i jej ochrona w Gdyni i w Europie*, red. Maria Jolanta Sołtysik, Robert Hirsch, Gdynia 2011, s. 89.

a

b

6. Drewniane budynki szatni/przebieralni: a. Kielce, pływalnia na Stadionie Leśnym. Proj. Gąsiorowski (1932); b. Truskawiec-Pomiarki, kąpielisko siarczano-solankowe (ok. 1930). a – wg „Architektura i Budownictwo”, 1933, nr 10-12; b – NAC sygn. 1-C-664-3.

W działaniach inwestycyjnych UWFiPW konstrukcje drewniane szczególnie chętnie były wykorzystywane do budowy wszelkiego rodzaju sportowych obiektów sezonowych, którym projektanci nierzadko potrafili nadać bardzo interesującą, lekką, mocno przeszkloną, swobodną lub symetryczną, na wskroś modernistyczną formę architektoniczną, umiejętnie wyszukując konstrukcyjne i estetyczne atuty drewna.

Skrajną lapidarnością architektury wczesnego funkcjonalizmu odznaczały się zwłaszcza wznoszone z zachowaniem właściwej drewnu faktury i barwy budynki sportowych szatni, przebieralni i przechowalni. Przykładem tego są przebieralnie na Stadionie Leśnym w Kielcach (proj. Gąsiorowski, 1932), czy też w kąpielisku siarczano-solankowym w Truskawcu-Pomiarkach (1933), projektowane najczęściej w formie lekkich pawilonów o poziomo rozciągniętej bryle i starannie wystudiuowanych proporcjach (il. 6).

W latach 30. XX wieku funkcjonalna architektura niewielkich drewnianych obiektów sportowych, jak przykładowo pawilon strzelnicy w zespole stadionu miejskiego Komitetu Wychowania Fizycznego i Przystosowania Wojskowego (KWFiPW) w Białymstoku (1929), czy też wybudowane około 1935 roku budyn-

ki przystani żeglarskich w Bydgoszczy⁴¹ i na Kresach II Rzeczypospolitej⁴² bywała też często formowana ze swobodnie zestawionych, poziomych i wertykalnych brył prostopadłościennych, tworzących w sumie lapidarną w formie, dwu- lub trzyczłonową kompozycję przestrzenną, zdynamizowaną na ogół pojedynczym akcentem wertykalnym.

Na bazie tej samej konwencji stylowej modernizmu, jednak w formie i detalu w sposób dalece bardziej wyrafinowany, kształtowano również drewnianą architekturę reprezentacyjnych obiektów sportowych. Pośród nich do najbardziej interesujących pod względem architektonicznym należały trzy obiekty: budynek kapitanatu Ośrodka Morskiego Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przystosowania Obronnego (PUWFiPO) w Jastarni, warszawska przystań wioślarska Ligi Morskiej i Kolonialnej, a w szczególności wzniesiony przed rokiem 1935 przy Wale Miedzeszyńskim w Warszawie budynek przystani wioślarskiej Policyjnego Klubu Sportowego (proj. Eugeniusz i Zygmunt Piotrowski)⁴³.

41. M.in. przystań wioślarskie Okręgowej Sekcji Wodnej Poczтового Przystosowania Wojskowego z 1936 r. i Klubu Wioślarek z 1937 r.

42. M.in. przystań żeglarskie nad jeziorem Narocz, w Zaleszczykach nad Dniestrem i w Łucku nad Styrem.

43. Por. „A i B”, 1935, nr 5, s. 42.

7. Żegrze k/Warszawy. Drewniany budynek Yacht-Clubu Wojskowego Centrum Wyszkozenia Łączności. Proj. Cz. Stankiewicz (ok. 1932). Wg „Architektura i Budownictwo”, 1933, nr 10-12.

W klasie obiektów sportowych na miano jednej z najbardziej oryginalnych realizacji międzywojennego drewnianego modernizmu bez wątpienia jednak zasługuje zaprojektowany na początku lat 30. przez Czesława Stankiewicza, pod wyraźnym wpływem zarówno ekspresjonizmu, jak i konstruktywizmu, mieszczący tzw. letnie kasyno i przechowalnię sprzętu żeglarskiego, zespół Yacht-Clubu Wojskowego Centrum Wyszkozenia Łączności w Żegrze (il. 7)⁴⁴.

44. Nowakowski T., *Geneza budownictwa...*, op. cit., s. 355.

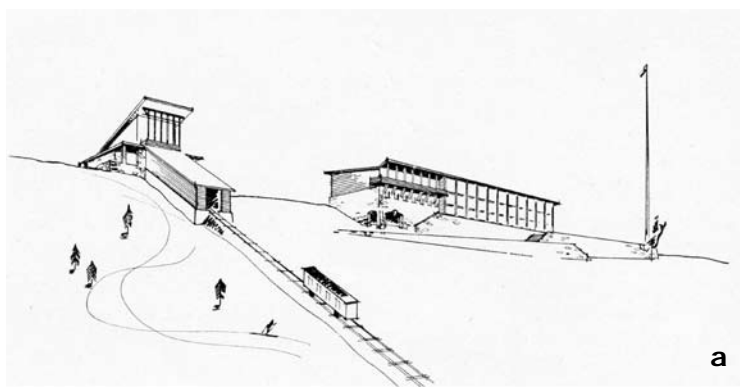
Materiały i konstrukcje drewniane, nierzadko z doskonałym skutkiem architektonicznym, były też wykorzystywane do budowy obiektów rekreacyjno-turystycznych. Obiekty takie realizowano na przełomie lat 20. i 30. i później z użyciem różnorodnych form funkcjonalizmu głównie w nadmorskich miejscowościach uzdrowiskowo-kąpieliskowych – po roku 1925 szczególnie żywiłowo rozwijających się na Helu i wzdłuż, budowanej od 1921 roku pomiędzy Hallerowem (Władysławowem) a Karwią, tzw. Drogi Nadmorskiej. Do najciekawszych architektonicznie, a zarazem najwcześniejszych obiektów o architekturze parafrazującej w drewnie motywy okrętowe w duchu holenderskiego neoplastycyzmu, z pewnością należał Dworzec Żegluga Polskiej, zrealizowany około 1930 roku w Jastarni (proj. Waław Tomaszewski, 1925)⁴⁵. Z kolei modernistyczną estetykę opartą na łączeniu w układzie horyzontalnym lekkich, przeszklonych brył cylindrycznych i prostopadłościennych, reprezentował wzniesiony w 1935 roku w Juracie drewniany pawilon ekskluzywnego Cafe Casino (il. 8a)⁴⁶, a także piętro-

45. Por. Romaniak W., *Wybrane zagadnienia...*, op. cit., s. 141.

46. Jocke S., *Jurata 1928-1939*, op. cit.

8. Drewniane pawilony turystyczno-gastronomiczne: a. Jurata, pawilon Cafe-Casino (ok. 1935). b. Jastarnia, budynek Domu Zdrojowego. Proj. Jan Konke (1939). a – NAC sygn. 1-U-1881; b – NAC sygn. 1-C-288.

a

b

9. Zakopane-Gubałówka. Zespół górnej stacji kolejki i restauracji. a. Projekt, rysunek perspektywiczny; b. Widok ogólny. Proj. stacji W. Stokowski, proj. restauracji A. Romanowicz, W. Stokowski i J. Szewmin (1938). Wg „Architektura i Budownictwo”, 1939, nr 4-5.

wy Dom Zdrojowy w 1939 roku według projektu Jana Konke zrealizowany w Jastarni (il. 8b)⁴⁷. Natomiast w formule tzw. kubicznego funkcjonalizmu został zaprojektowany drewniany dom wypoczynkowy „Helunia” (ok. 1930) w Jastarni, do dziś zachowany w dobrym stanie.

47. http://fotopolska.eu/Jastarnia/b27448,Dom_Zdrojowy.html

Znacznie natomiast rzadziej surowe środki wyrazu kryzysowej fazy modernizmu, takie jak kubiczność bryły, minimalizm wystroju, a przede wszystkim płaskość dachów, przenikały do drewnianej architektury terenów wiejsko-leśnych i podgórszych⁴⁸. Istotniejsze zmiany w tym zakresie wniosła dopiero druga połowa lat 30., kiedy to zainteresowania polskich projektantów, między innymi pod wpływem „organicznych” koncepcji Franka Lloyd Wrighta, przeniosły się na kształtowanie nowoczesnych form zabudowy w ścisłej relacji do otaczającego ją krajobrazu i przyrody. Przez lata eksploatowane w górskich rejonach i ośrodkach wczasowo-uzdrowiskowych wzory wernakularne zaczęły wówczas pomалу ustępować miejsca takim kreacjom architektonicznym, jak pełne prostoty schronisko Akademickiego Związku Sportowego pod Popem Iwanem w Czarnohorze (proj. Jerzy Hryniewicz i Tadeusz Sieczkowski, 1934-1935)⁴⁹, czy kamienno-drewniany zespół stacji kolejki i restauracji na Gubałówce (proj. stacji W. Stokowski, proj. restauracji A. Romanowicz, W. Stokowski i J. Szewmin, 1938)⁵⁰, śmiało łączącym estetykę i wyróżniki różnych nurtów paneuropejskiego modernizmu ze znamionami przynależności do miejscowej, regionalnej architektury polskiej (il. 9). Przynależności kodowanej przez młodych twórców głównie w szczegółach formy i użytym budulcu – kamieniu, a przede wszystkim drewnie, wyzyskiwanym przez nich już nie tylko dla jego taniości i konstrukcyjnej zdatności, ale przede wszystkim jako materiał-symbol nowoczesnie zinterpretowanej regionalnej/polskiej tożsamości.

48. Rzadki przykład zastosowania na terenach górskich pryncypiów architektury skrajnego modernizmu stanowi budynek schroniska bielskiego Towarzystwa Turystyczno-Sportowego „Makkabi” zrealizowany w 1932 roku na Hali Boraczej w Beskidzie Żywieckim.

49. Por. Wielocha Andrzej, *Wiek turystyki studenckiej*, (pdf), cotg.pttk.pl.
50. Stanisław Marzyński, *Nowe inwestycje turystyczne w Polsce*, „A i B”, 1939, s. 10-17